

դէին ծերունիները խմբւած ամբօխին. նոքա էին ժողովրդի գիտունները, «Տէքիմներ», որոնց համար միշտ պատրաստի կար պատուար տեղ ժողովարաններում. զանազան ցեղերի փոխադարձ վեճերը եւ կռիւները եւ նոցանում հռչակւած քաջները կը կազմէին այս ասանդութեանց գլխաւոր նիւթը.¹ նոյն երեւոյթն նկատելի է եւ բանաստեղծութեան մէջ, որ մանաւանդ զարգացած էր այստեղ դեռ նախ քան Իսլամի ծնելն: Միւս կողմից հեռաւոր երկրների մասին պատմութիւնները, ուր կ'ուղեւորէին տարւայ որոշ ժամանակ արաբացի վաճառականաց կարաւանները, պէտք է ոչ պակաս հետաքրքրէին ունկնդիրներին. մանաւանդ իրանց առեւտրով հռչակւած Մեկկացիք պարծենալ կարող էին իրանց «աշխարհտեսութեամբ». հազարաւոր ուխտաւորներ, գալով Մեկկա՝ սեւ քարին («կապին») երկրպագելու, ամէն անգամ իրանց հետ տուն կը տանէին մի որ եւ է նորութիւն, լինի դա երգ, առասպել կամ ճշգրիտ անցք:

Այս անապատական անդօրրութիւնը խանգարեց Մահմեդի երեւալն, սակայն նահապետական կեանքի հիմունքը մնացին անխախտ. ամբողջ Արաբիան խմբւեցաւ մի գաղափարի շուրջը, որ անհաշտ կռիւ յայտարարելով միւս ազգերին, իւր մէջ չէր կրում եւ չէր կարող կրել բարձրագոյն կուլտուրայի սերմը. չնայելով գիտութեան, գրականութեան, գեղարւեստի ծաղկման, չնայելով զէնքի աջողութեանն, մահմեդական տէրութիւնը երբեք չհասաւ մտաւոր զարգացման այն աստիճանին, որի վերայ դարեր առաջ կանգնած էին Աթէնք եւ Հռոմը: Նոր կրօնը, որ հրապուրիչ գոյներով կը նկարագրէր գրախտի (Ջեննադի) սքանչելիքը իւր կանաչագարգ պարտիզով, կար-

¹ كتاب الافاني